

О.С. Кисельов

Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна

ВИВЧЕННЯ МУСУЛЬМАНСЬКО-ХРИСТИЯНСЬКИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ ТА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена теоретико-методологічним проблемам дослідження мусульмансько-християнських відносин в Україні. Автор пропонує методами інтерв'ю та експертного опитування вивчати позиції імамів та муфтіїв, методом контент-аналізу – друковану продукцію та інтернет-ресурси релігійних організацій, анкетуванням – позиції віруючих-мирян.

Методологічні аспекти відносин між християнами та мусульманами неодноразово піднімалися українськими дослідниками, наприклад, такими вченими як Л. Владиченко [1], М. Кирюшко [2], О. Саган [3], О. Ярош [4]. Проте дослідники, як правило, аналізують та розкривають загальні релігійні чи конфесійні аспекти цих відносин або акцентують увагу на суспільно-культурному середовищі, в якому вони відбуваються, або ж взагалі виступають у ролі експертів і дають методологічні та методичні рекомендації щодо налагодження та проведення міжрелігійного діалогу. Натомість нашою **метою** є окреслити методологічні аспекти дослідження мусульмансько-християнських відносин в Україні. Нас не цікавить найоптимальніша модель цих відносин, існуючі чи можливі ліберальні інтерпретації сприйняття «Іншого» в ісламі та християнстві. **Предметом** нашого дослідження є взаємовідносини мусульман та християн, такі, якими вони сформувалися за роки незалежності України, із усією своєю складністю та проблемністю.

Перш за все, необхідно пояснити використання нами поняття «мусульмансько-християнські відносини» замість більш поширеного «християнсько-мусульманські відносини». Нас цікавить, в першу чергу, місце ісламу та мусульман у структурі міжрелігійних відносин в Україні, їхні теоретичні позиції та практичні дії. Саме тому при характеристиці цих відносин ми ставимо на перше місце предикат «мусульманський».

При дослідженні мусульмансько-християнських відносин, як і будь-яких інших міжрелігійних чи міжконфесійних відносин, на нашу думку, необхідно розрізнити стосунки, які існують між мусульманами та християнами, та ідеальні позиції суб'єктів таких відносин. Немає необхідності доводити, що концептуальне сприйняття «Іншого» може відрізнитися від реальної практики взаємодії із ним. Окрім того, сприйняття «Іншого» на рівні цілої громади може суттєво відрізнитися від позиції окремого віруючого. На це вказував ще французький соціолог Е. Дюркгейм, котрий писав, що колективна свідомість суттєво відрізняється від індивідуальної, оскільки об'єкти, що впливають на групу, суттєво різняться від тих, що впливають на особистість. Окрім того, вчений зазначав, що релігійні колективні уявлення існують незалежно від індивіда, оскільки існують до його народження і будуть існувати після його смерті, тобто існують незалежно від індивідуальної свідомості [5, с. 399, 412]. Носіями колективної свідомості є професійні служителі культу, священнослужителі, жерці, в ісламі – це імами та муфтії.

Вже виходячи із вищесказаного, перед дослідником мусульмансько-християнських відносин постають наступні завдання:

1) дослідження позицій імамів та муфтіїв, що, з нашої точки зору, необхідно робити якісними методами дослідження – проводити інтерв'ю та експертне опитування. Однак при цьому також необхідно враховувати, що керівниками мусульманських центрів є не лише духовні особи, але й світські. Наприклад, у Київському муфтіяті

реальним керівником громади – головою управління муфтіяту є К.М. Хуснутдінов, який не має релігійної освіти, а імам громади І.М. Хузин закінчив Московський ісламський університет. Оскільки Київський муфтіят заснований на базі татарського культурного центру і переважна більшість мусульман, що ходять до їхньої мечеті, є волзькі татари, то дану релігійну організацію ми чітко можемо визначити як етнорелігійну спільноту. Відповідно у Київському муфтіяті позиції голови управління муфтіяту та імама-хатиба щодо бачення ісламу дещо розходяться. Для першого виконання мусульманських обрядів є частиною культивування традицій волзьких татар, а для другого – самодостатньою самоціллю, в той час як деякі татарські традиції здаються такими, що протирічать ісламу. Для дослідника важливо виявити і ту, і ту позицію, проте, слід брати до уваги статус і вплив у громаді обох респондентів. У згаданій громаді голова управління «організовує та керує роботою священнослужителів з виконання усіх мусульманських обрядів, відповідає за релігійно-моральний стан членів муфтіяту, відповідає за діяльність мечеті» [6, с. 15];

2) контент-аналіз друкованої продукції та інтернет-ресурсів релігійних організацій – суб'єктів міжрелігійних відносин. Як правило, керівники громади проглядають матеріали газет та журналів, перш ніж вони виходять друком. Відповідно вони благословляють тематичну, структурну та змістовну наповненість видань. Газети є основним джерелом релігійної інформації для віруючих, оскільки вони є більш фізично доступними порівняно з інтернет-ресурсами (часто вони розповсюджуються безкоштовно), дешевшими за журнали та зрозумілішими за своїм змістовним наповненням, аніж релігійні книги. При цьому можна також проаналізувати змістовну наповненість інтернет-форумів, що дасть можливість виявити настрої окремої категорії віруючих людей. Однак при цьому, з одного боку, слід обережно використовувати цей матеріал, оскільки інтернет-користувачі не можуть репрезентувати усю релігійну общину або навіть значну її частину. З іншого ж боку, не слід повністю ігнорувати таке джерело, оскільки часто інтернет-користувачі, відчувачи відсутність відповідальності, що заснована на анонімності, можуть більш вільно та відверто «говорити», аніж «у реалі», тобто у живому спілкуванні, особливо з дослідником;

3) дослідження позицій віруючих через анкетування. Анкетування, на наше переконання, має проводитися безпосередньо у приміщеннях релігійних організацій, оскільки таким чином дослідник точно визначає, що респондент має зв'язок із общиною, бере участь у релігійних діях громади. Однак при цьому не слід забувати, що позиція віруючих не обов'язково співпадає із позицією керівництва громади. Зв'язок мусульманина із громадою може бути лише поверховим, наприклад, віруючий може лише відвідувати мечеть по п'ятницях, але не ідентифікувати себе із даною громадою. Віруючий може відвідувати почергово мечеті, що належать до різних громад. Мусульманин навіть може відноситися до іншого мазхабу, наприклад, до ханбалітського, в той час, як для мусульман України традиційним вважається ханіфітський.

Звісно, що на позиції як віруючих-мусульман, так і на мусульманські релігійні центри впливає їх сприйняття українським суспільством (в якому домінують дві основні світоглядні ідентичності – православна та секулярна) та християнськими церквами. Тому важливо також у ході інтерв'ю, контент-аналізу та анкетування визначити оцінку мусульман щодо того, як українське суспільство та християнська спільнота їх сприймає. Безперечно важливим є також вивчення змістовного наповнення християнських газет та журналів тих регіонів, де мусульманська присутність є значною.

Важливим для визначення місця мусульман у структурі міжрелігійних відносин в Україні є визначення їхньої залученості до міжрелігійних рад. На що вказує наявність або відсутність мусульман у міжрелігійних радах? Перша, найпростіша, можлива відповідь – наявність говорити про позитивне сприйняття іншими релігійними організаціями (звісно, в першу чергу, християнськими), а відсутність – про негативне. Проте, перш ніж оцінювати ситуацію в цілому, необхідно, на наш погляд, визначити

статус цієї ради. Наприклад, якщо рада є консультативно-дорадчим органом при облдержадміністрації, і, відповідно, ініціатором її створення була місцева рада (за дорученням Президента України), то ймовірно, що визначається позиція щодо місцевої умми не християнської громади, а облдержадміністрації. При цьому важливим є співвідношення кількості зареєстрованих громад і активних віруючих мусульманської общини та тими християнськими спільнотами, які входять до міжрелігійних структур. Якщо виявиться, що мусульманська община, яка не входить до місцевої ради, є більшою за якусь протестантську деномінацію, що є членом ради, то можна буде зробити висновок щодо дискримінації мусульман зі сторони ініціаторів створення ради.

Специфіка України в тому, що про іслам взагалі, як і про православ'я, говорити не можна. На сьогодні існує п'ять зареєстрованих мусульманських центрів, кільканадцять¹ незалежних та невідома кількість незареєстрованих² громад. Відповідно дослідник має брати до уваги як міжмусульманські відносини, так і міжхристиянські відносини. Цілком ймовірно припустити, що існує певна залежність між взаємовідносинами християнських церков та мусульманських центрів. Наприклад, у мусульманської общини X добрі відносини із християнською церквою Y, але у християнської церкви Y погані відносини із християнською церквою Z, відповідно, мусульманська община X має прохолодні відносини із християнською церквою Z. Причому відносини між X та Z якраз залежать від відносин Y та Z. Дана схема можлива і тоді, коли Y та Z – мусульманські общини, а X – християнська церква. Певною ілюстрацією даної схеми наразі можуть слугувати (із певними застереженнями) відносини між Духовним управлінням мусульман Криму, Українською православною церквою та Українською православною церквою Київського патріархату. Вихід ДУМК з міжрелігійної ради Криму «Мир – дар божий» був спричинений конфліктом кримських мусульман із представниками УПЦ щодо становлення та повалення хрестів. Натомість умовою повернення до ради муфтії Еміралі Аблаєв назвав входження до ради УПЦ КП. Враховуючи відносини між названими православними церквами, відмова УПЦ доволі зрозуміла³. Щоправда не можна назвати відносини між ДУМК та УПЦ напруженими. У газеті «Таврида православная» – офіційному виданні Сімферопольської та Кримської єпархії, за останні 2,5 роки жодного ісламофобського матеріалу не надруковано. Натомість і муфтії Еміралі Аблаєв, і митрополит Сімферопольський та Кримський Лазар неодноразово підкреслювали, що ніякого міжрелігійного конфлікту немає, а є конфронтація між політиками [7, с. 2]. Проте якщо звернутися до однієї з найактуальніших проблем ДУМК – будівництва соборної мечеті у Сімферополі, то побачимо, що підтримки зі сторони УПЦ мусульмани не мають, хоча підтримка цієї церкви мусульман могла б вплинути на місцеву владу. Натомість мусульман символічно підтримав архієпископ УПЦ КП Климент, принісши свій камінь-ракушняк для будівництва майбутньої мечеті.

Ще один важливий момент, який необхідно враховувати при дослідженні мусульмансько-християнських відносин – вплив іноземних релігійних центрів на християнські церкви в Україні та орієнтація мусульманських общин на закордонні «моделі ісламу». Про що йдеться? Якщо говорити про католиків, то, звісно, вони підпорядковані Ватикану і, відповідно, мають орієнтуватися як на офіційні документи Римо-католицької церкви щодо ісламу, так і практичну взаємодію її із представниками ісламу, результати католицько-мусульманського діалогу. Те саме стосується, наприклад, Української православної

¹ Ми не можемо зараз назвати точну кількість незалежних мусульманських громад, оскільки певна їх кількість увійшла до зареєстрованого у вересні 2008 року Духовного управління мусульман України «Умма».

² До подібних общин можна віднести шийтську громаду м. Києва, що діє на основі двох громадських організацій – іранської «Корсар» та азербайджанської «Ахль-бейт». Шийтські общини існують також у Харкові та Севастополі.

³ Цікава і аргументація проти входження УПЦ КП до міжрелігійної ради Криму «Мир – дар Божий»: «...згідно статуту міжконфесійної ради Криму до нього входять лише представники традиційних для Криму конфесій, що нараховують більш ніж 100 років перебування на півострові» [7, с. 2], відповідно УПЦ КП, яка виникла у 1992 році, не може претендувати на членство у раді.

церкви, яка володіє правами широкої автономії у складі Московського патріархату, проте часто орієнтується на існуючі позиції у Росії, аніж намагається виробити свої (хоча це твердження необхідно підтвердити або спростувати безпосередньо у конкретному дослідженні, оскільки воно, ймовірно, не стосується усієї повноти релігійного життя УПЦ). Мусульманські громади України, хоча й не підпорядковуються якомусь закордонному центру, проте можуть орієнтуватися на певну мусульманську країну та її «модель» ісламу, наприклад, на Саудівську Аравію, Туреччину або на Європу. Йдеться, окрім усього іншого, про сучасні фетви, що відповідають на проблеми мусульман у сучасному світі з усіма його особливостями та проблемами, в тому числі в контексті регулювання поведінки у немусульманському суспільстві.

Не менш важливим при виявленні структури мусульмансько-християнських відносин в Україні, на нашу думку, є аналіз діяльності конфесійних громадських організацій. Часто такі організації відіграють помітну роль у релігійному житті України, особливо це стосується біляцерковних структур на кшталт «Союзу православних громадян» або «Єдине Отечество». Більшість мусульманських громадських організацій об'єднані у Всеукраїнську асоціацію громадських організацій «Альрайд», хоча є й інші, як згадувані вище «Корсар» та «Ахль-бейт». Відносини між такими організаціями та релігійними громадами також є невід'ємною частиною структури міжрелігійних відносин, оскільки членами громадських організацій є миряни, віруючі люди, що ідентифікують себе із якоюсь конкретною релігійною громадою, конфесією, релігійною традицією. Проте в даному разі також слід чітко розрізняти приватну позицію члена організації, офіційну позицію організації та офіційну позицію релігійної громади, із якою ідентифікує себе громадська організація та (або) її члени.

Перераховані вище напрями дослідження мусульмансько-християнських відносин в Україні можуть не вичерпувати усіх елементів структури цих відносин, проте, як нам здається, вони стосуються основних. Цією статтею ми не лише намагаємося окреслити для себе необхідні ділянки дослідження, але й запропонувати широкій науковій громадськості: вченим, викладачам, аспірантам та студентам прилучитися до доволі цікавої, і досі не розробленої на належному рівні в українському релігієзнавстві, проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Владиченко Л.Д. Розвиток християнсько-мусульманських відносин в контексті релігійної толерантності // Релігійна свобода. – 2008. – № 12. – С. 136-142.
2. Киришко М.І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних відносин // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. – К., 2005. – С. 80-86.
3. Саган О.Н. Православ'я й іслам: до проблеми богословського діалогу // Українське релігієзнавство. – 2004. – № 5. – С. 7-14.
4. Ярош О.А. Християнсько-мусульманський діалог в секуляризованому суспільстві: методологічні проблеми // Християнсько-мусульманський діалог в контексті євроатлантичних прагнень України. – К.: Світ Знань, 2006. – С. 21-24.
5. Дюркгейм Э. Метод социологии // Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – С. 391-527.
6. РУНМОУ «Киевский муфтият» // Украина и исламский мир. – 2008. – № 1. – С. 14-15.
7. Таврида православная. – 2006. – № 10 (164). – С. 2.

О.С. Киселёв

Изучение мусульманско-христианских отношений в Украине: задания, методы и проблемы

Статья посвящена теоретико-методологическим проблемам исследования мусульманско-христианских отношений в Украине. Автор предлагает методами интервью и экспертного опроса изучать позиции имамов и муфтиев, методом контент-анализа – печатную продукцию и интернет-ресурсы религиозных организаций, анкетированием – позиции верующих-мирян.

The article is deal with to methodological problems of research Muslim-Christian relations in Ukraine. The author suggests to study methods of interview and expert interrogation of positions of imams and muftis, a content-analysis method – a printed matter and Internet resources of the religious organizations, questioning – positions of believers.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2009.